

Oravecz Hargita

DÉVAVÁNYA–BARCÉI KISHALOM A KÖRÖS KULTÚRA FIATALABB (PROTOVINČA) SZAKASZÁNAK TELEPE ÉS TEMETKEZÉSE

A Békés megyei Dévaványa–Barcái kishalmon 1982-ben végzett kisebb feltárást Losits Ferenc. Ám a helyszínen készült rajzok, feljegyzések, fotók – sajnálatos módon – elvesztek. Némileg azonban pótolható ez a hiány a Magyar Régészeti Topográfiai leltérekre vonatkozó adataival (ECSEDY–KOVÁCS–MARÁZ–TORMA 1982, 61) és a feltárásról készült ásatási jelentéssel (LOSITS 1983, 11).

Az említett forrásokat összevetve megállapítható, hogy itt az újkőkori Körös kultúra kisebb kiterjedésű telepe – a terepből szigetszerűen kiemelkedve – helyezkedett el. Az egykori településből mindössze 60 m²-nyi került feltárássra. A humusz alatti 30–35 cm vastagságú kultúrreteget a mezőgazdasági művelések erősen megbolygatták. A tartós megtelepedés nyomait őrizték a ház(ak) meglétére utaló paticsnyomok, az állatsontmaradványok és nagy számban a kerámia-töredékek. Továbbá, néhány gödör és egy ÉK–DNy-i tájolású, hátonfekvő, nyújtott, melléklet nélküli csontváz is. A feltárási helyszíni eredményeiről ennél terjedelmesebb ismertetést nem lehet adni. Mindezek ellenére fontosnak tartjuk, hogy a kerámiáról, az állatsont- és az embertani anyagról elemzés szülessen, mivel a megtelepedés itt a Körös kultúra mindeztidáig kevésbé ismert időszakában vette kezdetét. A korszak meghatározására több szakirodalmi elnevezés született: *Protovinča-fázis* (MAKKAY 1969, 18–23; 1982, 26–31), a *Körös kultúra fiatalabb szakasza* (RACZKY 1983, 187–190), a *Körös kultúra Réhely-i I–II fázisa* (GOLDMAN 1991, 40).

Az elemzésről általában

A barcái kerámiaanyagban ép, teljes formát nem találtunk, csupán a forma egyes részein végezhetünk elemzést. A töredékesség ellenére a vizsgálatokat különféle szempontok figyelembevételével tettük. A töredékek leírásakor a minőségre, a soványításra, a felületkezelésre, a díszítésre és a formára utaló adatokat rögzítettük. Ez a módszer kissé időigényes, de még cca. 1200 db töredék esetében megvalósítható. A formákról statisztikai jellegű vizsgálat nem készült. Ehelyett, célszerűbb volt a különféle részekből formákat rekonstruálni. A kiszerkesztett rajzok által sokkal szemléletesebbé váltak a tipológiai sajátosságok. Részletesebben vizsgáltuk a kerámia minőségét, szí-

nét és díszítettségét. Ennek adatait pedig táblázatban összesítettük, hogy az előfordulási arányok főbb tendenciái némileg érzékelhetőek legyenek, noha jól tudjuk a töredékes kerámia esetében ez a módszer nem tükrözi megfelelően az előfordulási arányokat (FLETCHER–HEYWORTH 1987, 35–36). Az elemzésben színkategóriákat is használtunk, úgy mint gesztenyebarna, szürke, fekete stb., a hagyományos, köznapis színhasználatnak megfelelően.

A tipológiáról

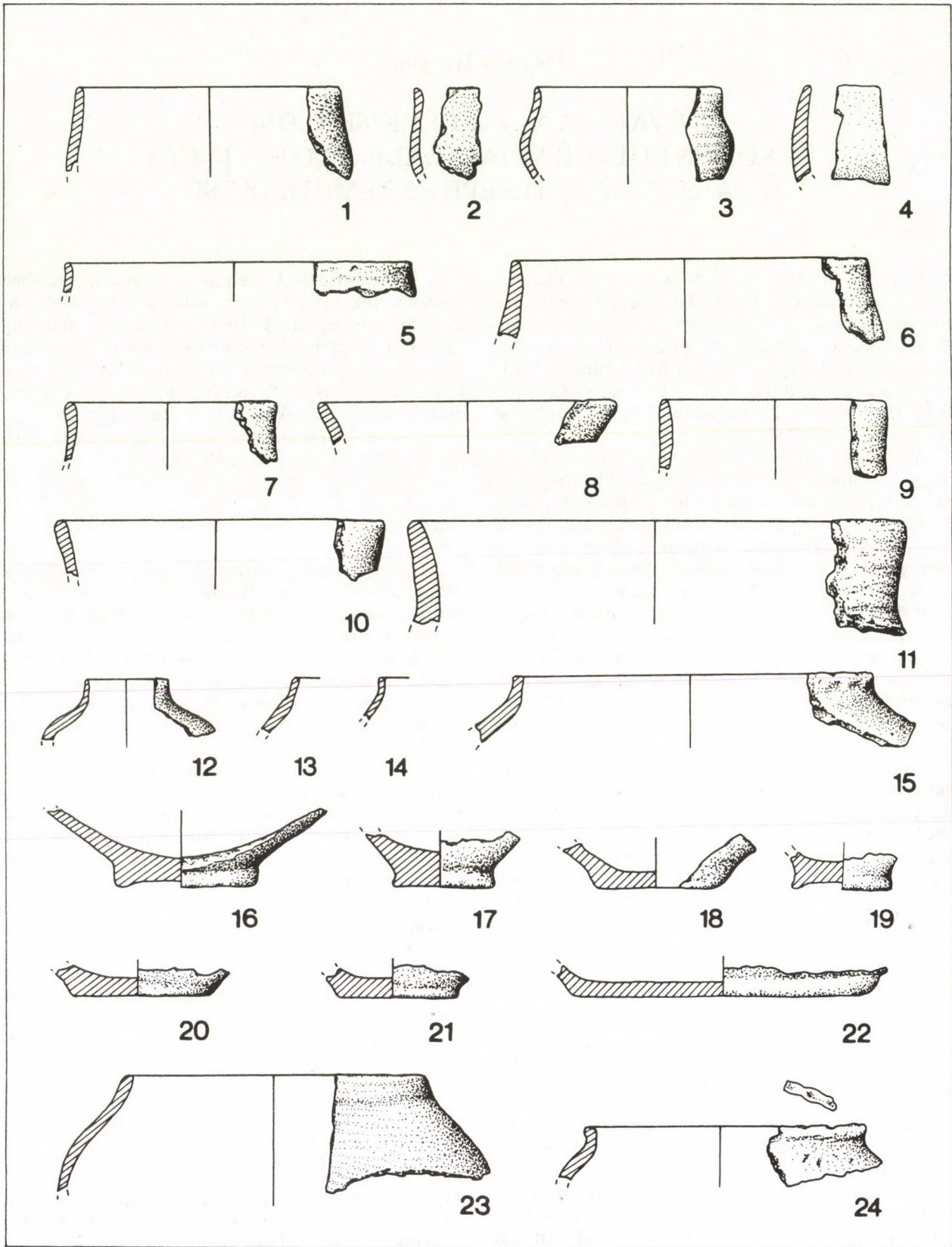
Mint említettük, a kerámiaformákat – ép edények hiánya miatt – néhány edényprofilból, de elsősorban a töredékekből határozhattuk meg. A leírást az őskori kerámián alkalmazott geometrikus, numerikus és méretarányos módszerek alapján végeztük el (GARDIN 1967, 13–30; ORTON 1982 25–42). Az egyes részekről szerkesztett rajzot készítettünk. Ezáltal a főbb részek (mint pl. a perem-oldal) ívelése és kapcsolódása alapján kirajzolódtak a jellegzetes típusok, sőt a közöttük mutatkozó különbségek is. A besorolásból csupán azok a töredékek maradtak ki, amelyek rendkívül aprózódtak vagy éppen a kapcsolódó részek hiánya miatt egyszerre több formához is sorolhatók (mint pl. a kihajló egyenes peremek vagy a talpak többsége).

1. Gömbtestű edények

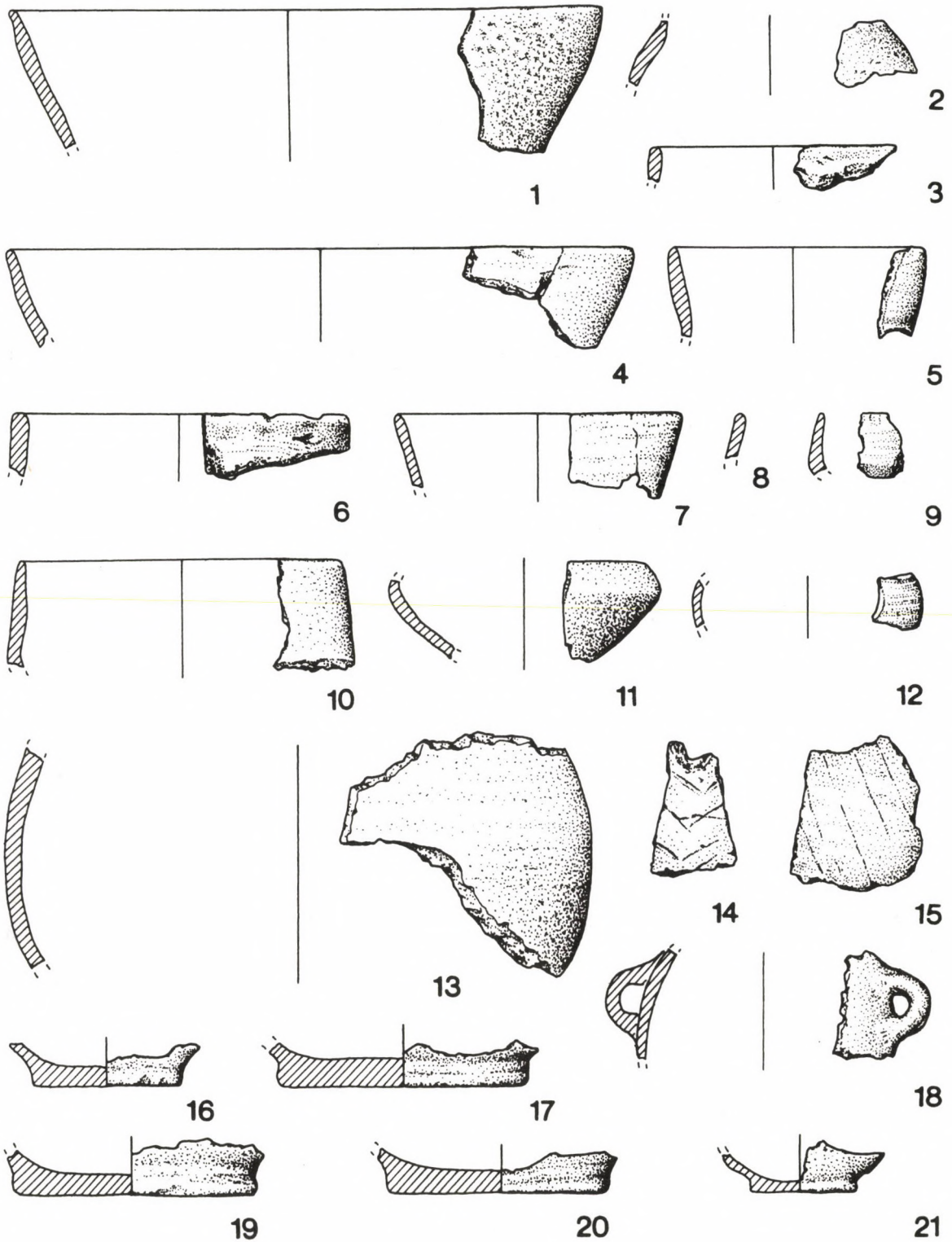
E nagyobb osztályban azokat a töredékeket tárgyaljuk, melyeknél a formát meghatározó hasrész a gömb különféle alakzatainak felel meg. A közöttük mutatkozó eltéréseket a peremek jellemzésével és a perem/has részek kapcsolódási jellegzetességeivel mutatjuk be:

1.1. gömbtestű has, szűkülő edényszájjal és folyamatos perem/has átmenettel. Mélység és szélesség alapján változnak (4. kép 1; 5. kép 2, 4; 8. kép 16; 12. kép 1–2, 4).

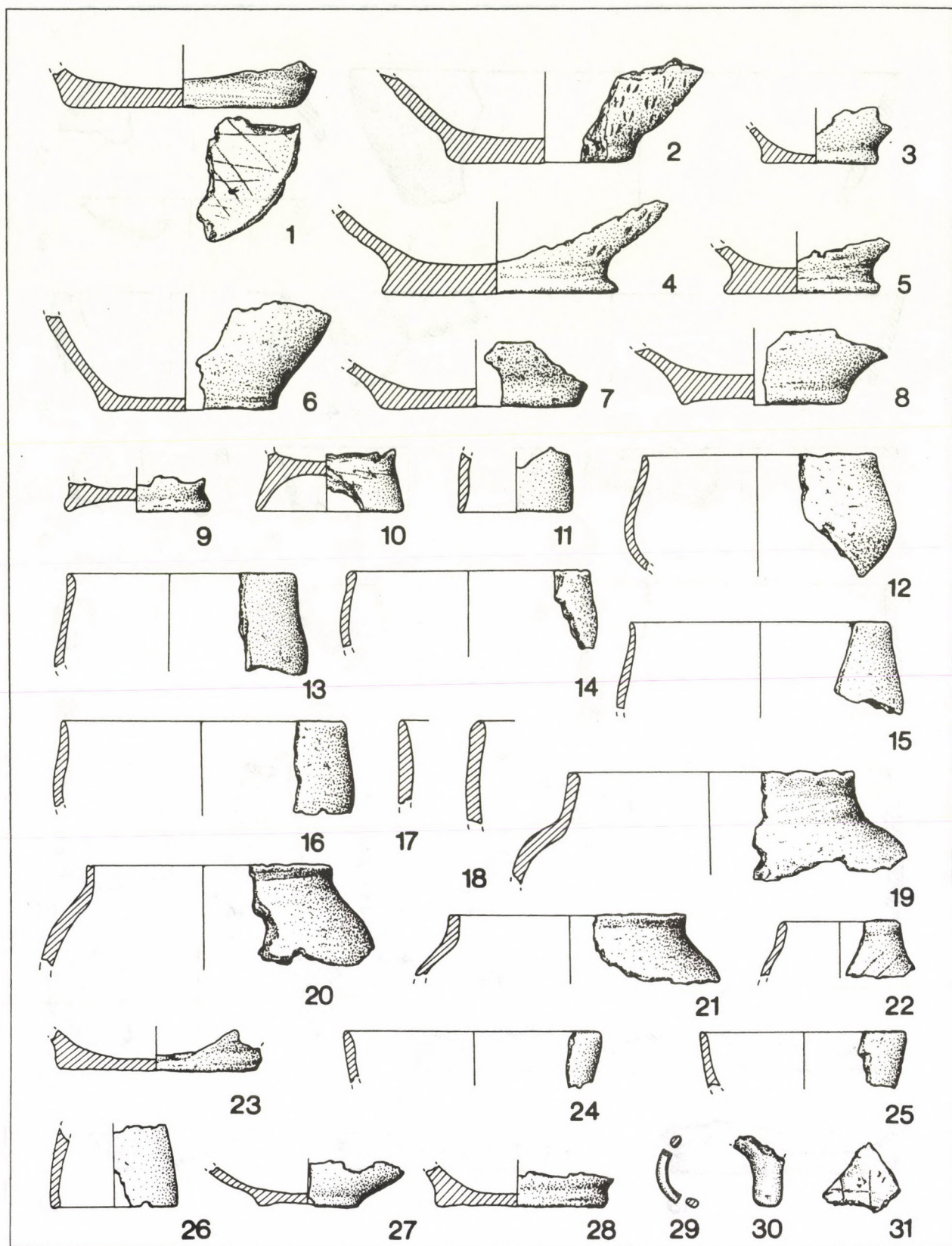
1.2. félgömbszerűen kiképzett edényhas, kifelé tartó peremíveléssel (3. kép 24–25; 5. kép 1, 8; 8. kép 14–17; 11. kép 15–17; 15. kép 5). A velük összefüggésbe hozható edényalakok profiláltak vagy laposak. Az alacsony és a széles szájú tálak esetében elképzelhető, hogy a csőtalpas edények felső részének tartozékai voltak. A kisebb méretű változatok polírozottak, míg a nagyobbak felülete durván lesimított vagy a Körös kultúrára jellemzően díszítettek.

1. kép Dévaványa-Barcói kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)
 Fig. 1. Late Körös (Protovinča) finds

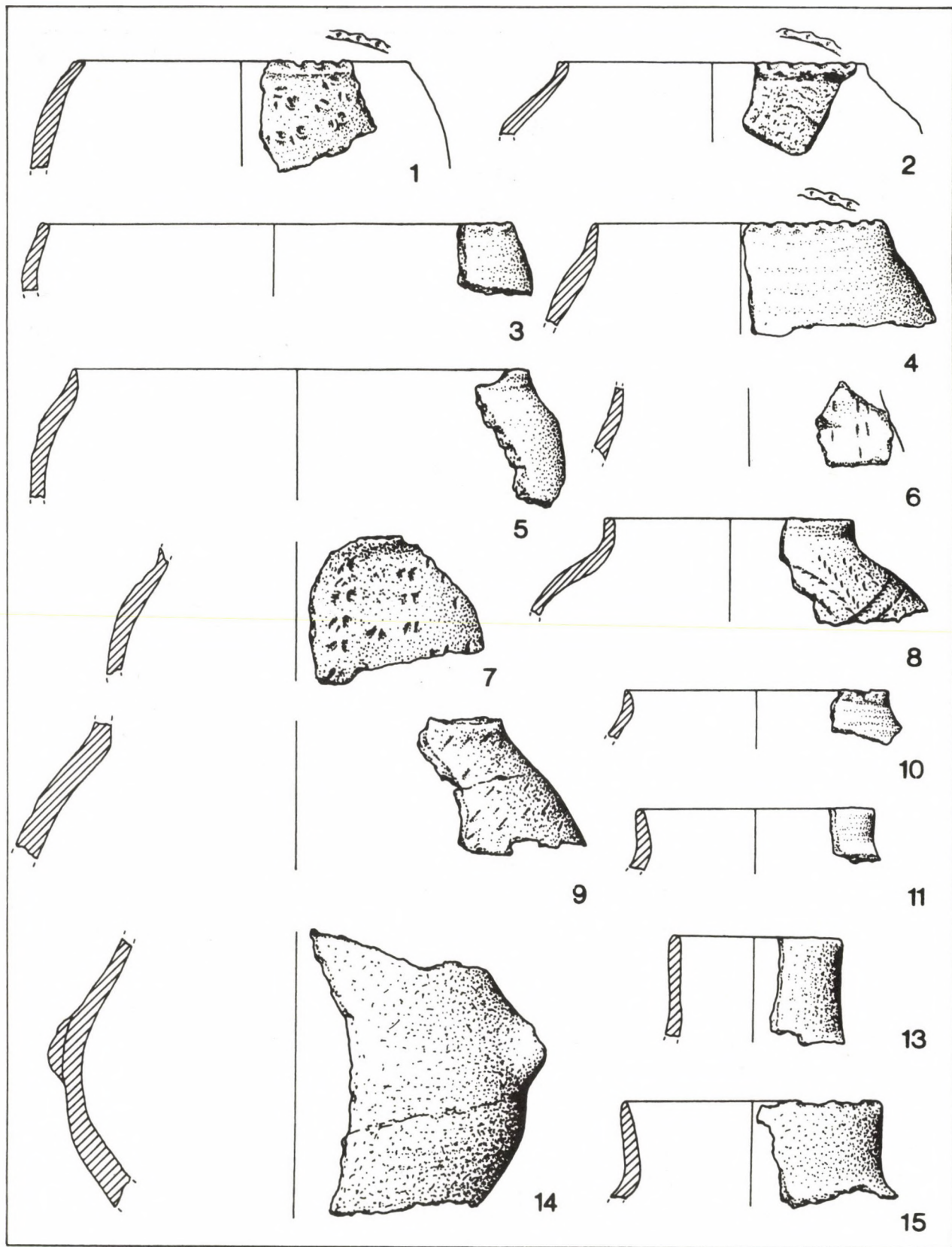

2. kép Déványa-Barcéi kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)
 Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

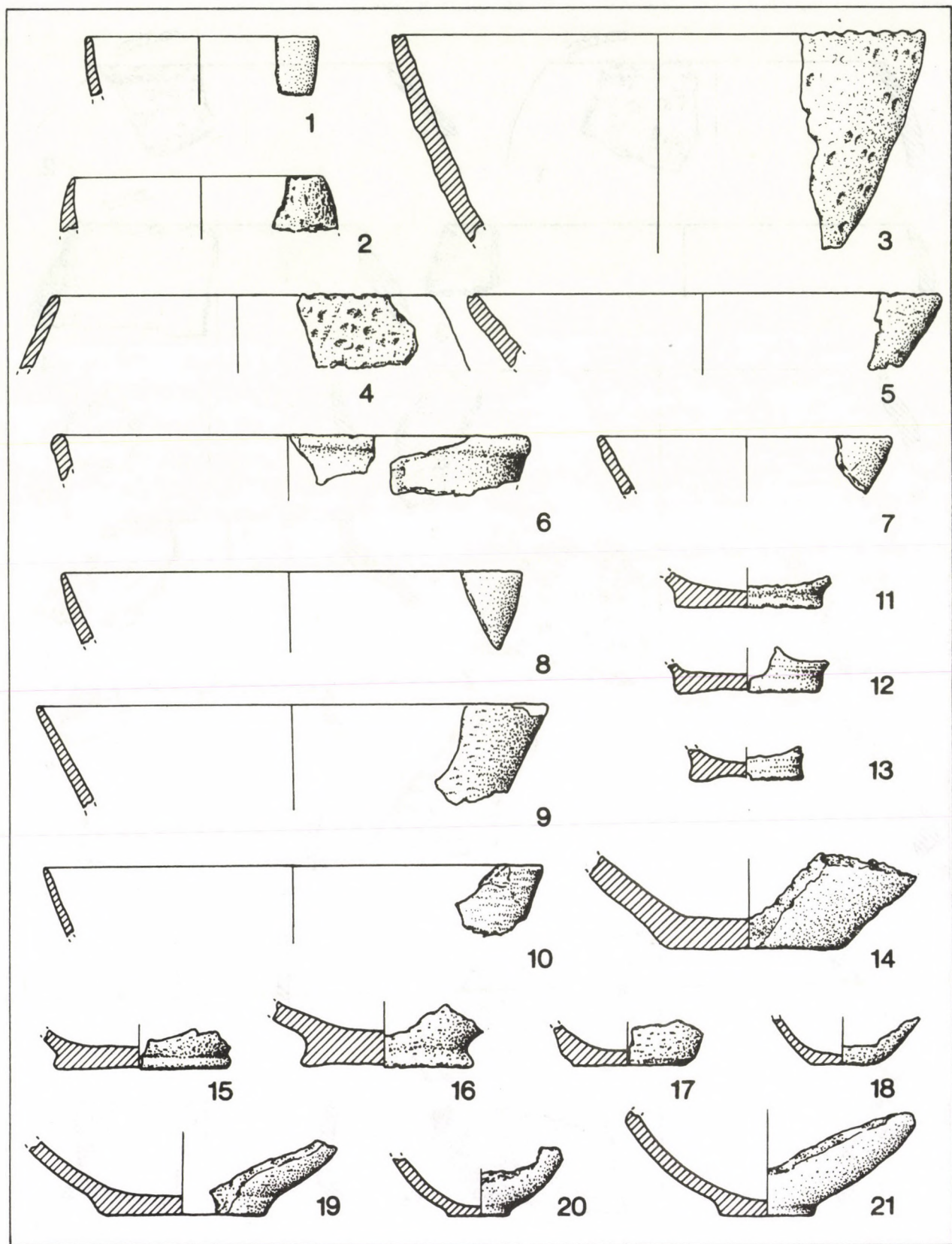
3. kép Dévaványa–Barcói kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)

Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

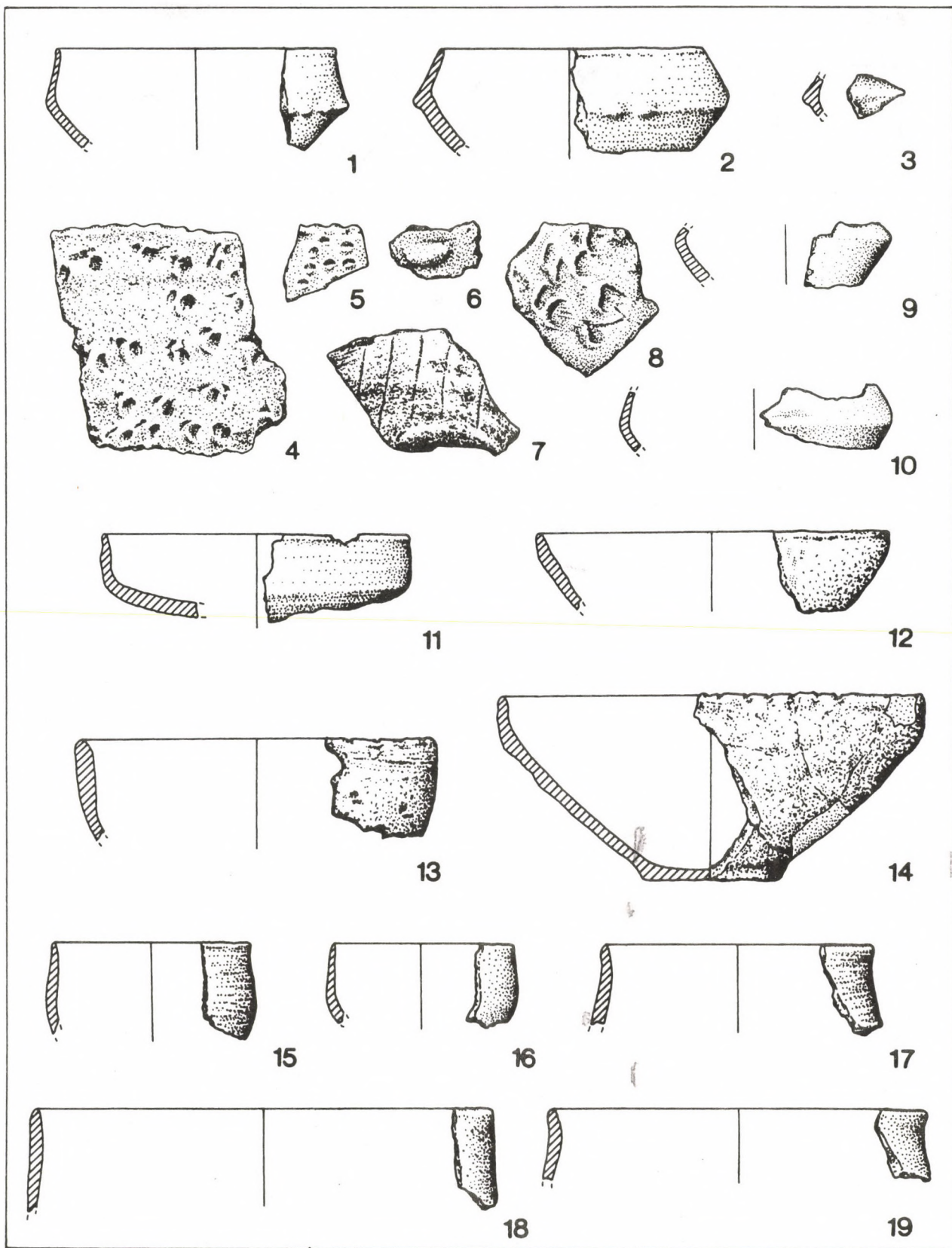
4. kép Dévaványa–Barcói kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)

Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

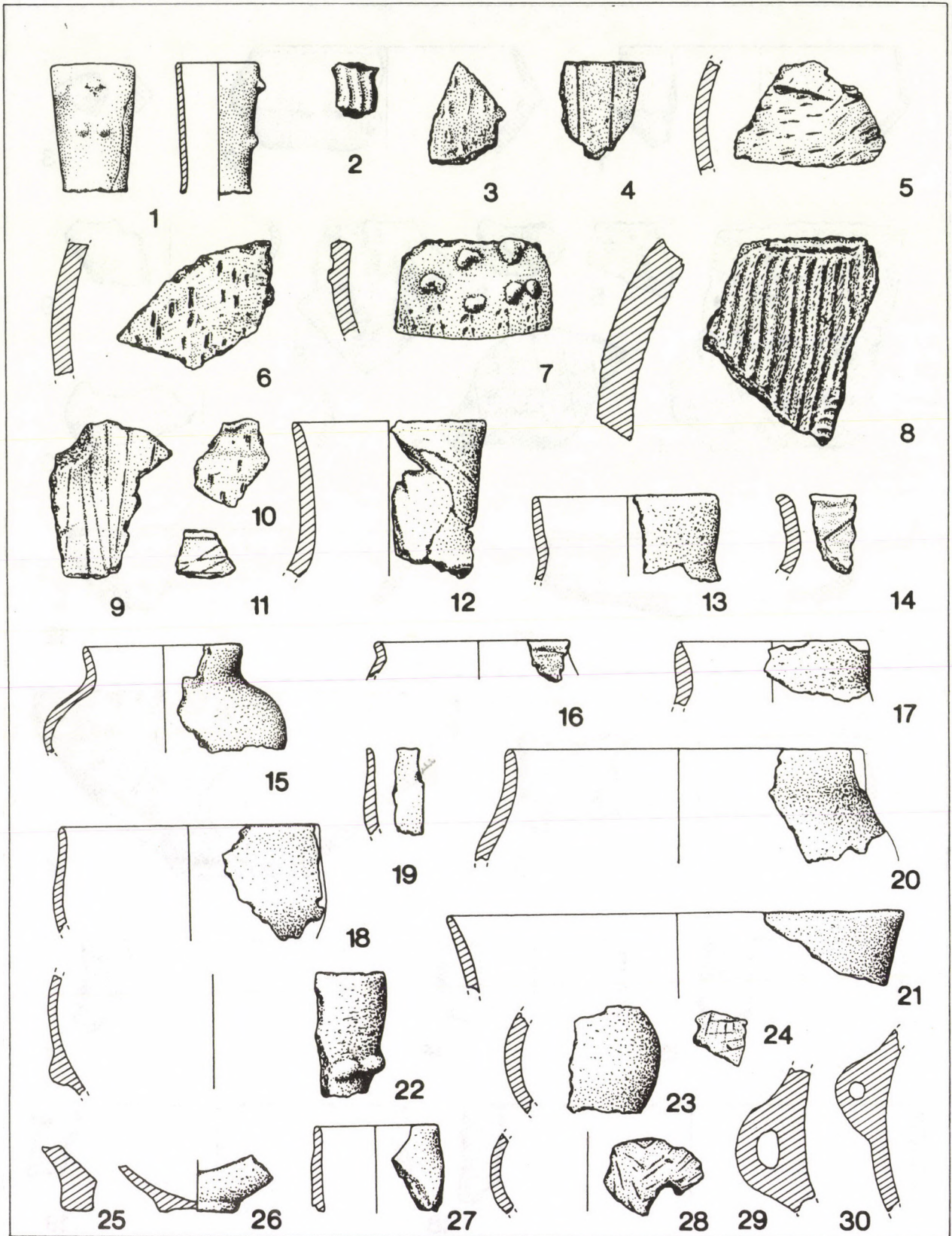
5. kép Dévaványa-Barcói kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)

Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

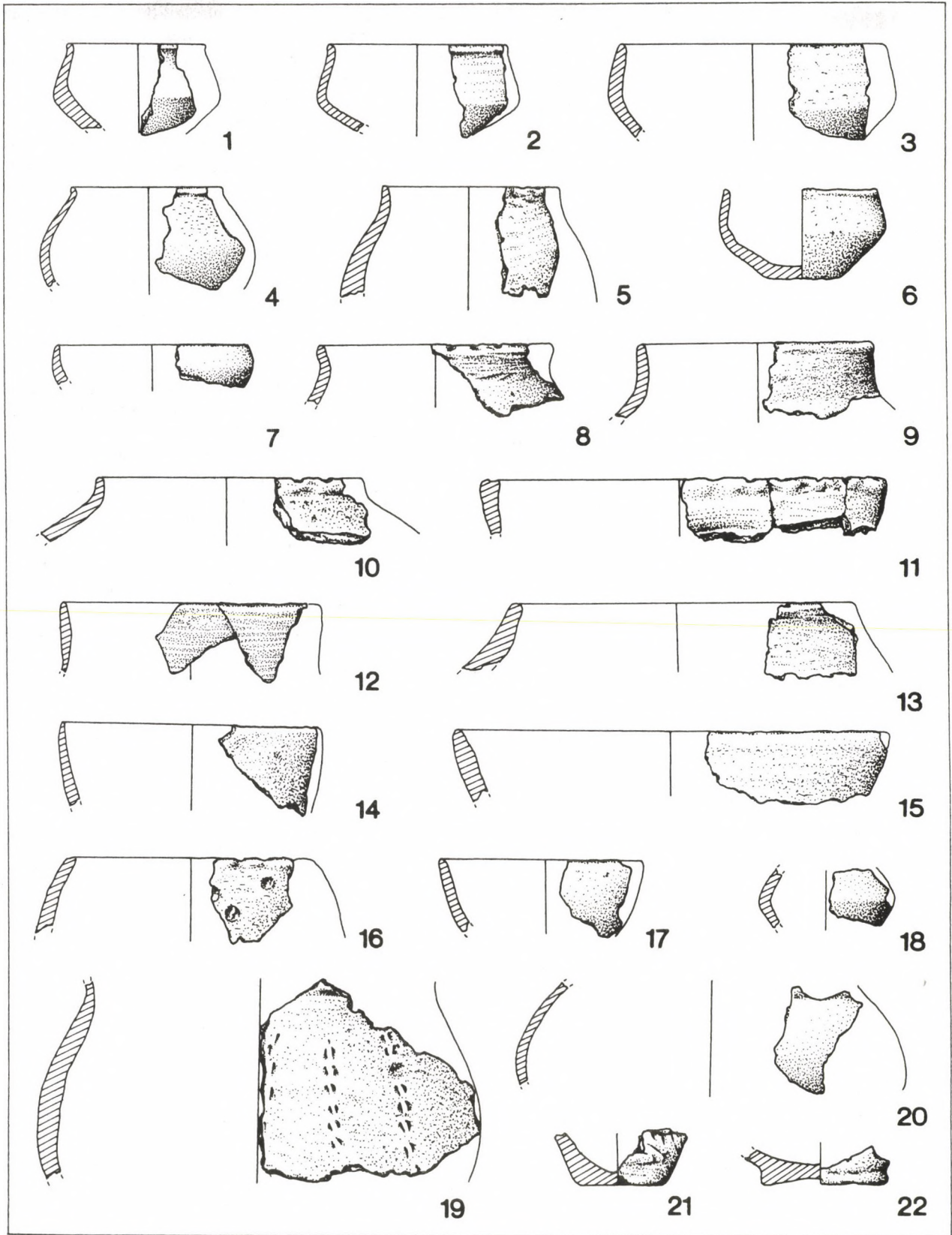

6. kép Dévaványa–Barcói kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)

Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

7. kép Dévaványa-Barcói kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)
 Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

8. kép Dévaványa–Barcói kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)

Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

1.3. gömbölyű has, homorúan ívelt, alacsony peremkapcsolódással, gyakran gyűrűszerű peremvégződéssel. Az edények profilja „S” alakzatot mutat. A profiláltság mértéke eltérő. A perem/has átmenetek folyamatosak vagy tagoltak (1. kép 1–3, 5, 7; 3. kép 12–15; 6. kép 15–16, 19; 7. kép 18–19; 11. kép 1–4). Az edénytörédek tónusa sötét, felületük finoman polírozott. Durva minőségű vagy egyéb díszítésű darabok alig vagy egyáltalán nem fordultak elő.

A gömbtestű edények további tipológiai osztályozását a fő részek kapcsolódásmódja és a peremek jellemzése alapján végeztük el:

1.4. gömbtestek különböző szélességű, magasságú és ívelésű peremekkel. Változataik az alacsony, szélestől a magas, szűknyakúig terjednek (1. kép 9, 11–12, 15, 24; 2. kép 5; 3. kép 19–20; 4. kép 8, 11–13, 15; 7. kép 1, 12–17; 8. kép 8–10, 12; 12. kép 6, 8; 13. kép 2, 4–7; 14. kép 2, 4, 5–7). Felületük lesimított vagy polírozott. Elvéve fordulnak elő becsipett mintával vagy ujjbenyomkodással.

2. Kónikus edények

A teljes profiljuk (peremtől az aljig) kúpos vagy megközelítően az (2. kép 1; 15. kép 3–4; 8. kép 21). Formájuk tálszerű. Mélység és nagyság szerint változnak. Díszítetlenül vagy ferde vonalas, mély behuzgálásokkal fordulnak elő.

3. Kettőskónikus edények

E nagyobb kategóriában a formák (tálak) osztályozását a törésvonal elhelyezkedése és a felső peremrész kiképzése szerint végeztük el:

3.1. törésvonal a felső harmad magasságában: rövid peremük függőleges, szájuk igen széles, minőségük gyenge, felületük díszítetlen (6. kép 14; 11. kép 14).

3.2. félmagasságban (középen) kialakított törésvonallal. A felső rész ívelésében, a peremvégződések megformálásában és a törésvonal kiképzésében változnak (6. kép 1–3; 8. kép 1–3, 6; 11. kép 5–12). A felületük többnyire polírozott, ritkábban lesimított. Színük szürke-szürkésbarna árnyalatú,

3.3. alsó harmadban elhelyezkedő törésvonallal. Oldaluk függőleges, csöves talppal is elképzelhetők (6. kép 11; 11. kép 13), egyiknek felületén gesztenyebarna színű, finom polírozású bevonat van.

A kettőskónikus oldalkiképzés kisebb átmérőjű has- vagy erősebb törést mutató oldaltörédeknek is előfordul (2. kép 11; 5. kép 21; 6. kép 9–10; 8. kép 18; 14. kép 1; 15. kép 1–2). Felületük finoman kezelt, simított vagy polírozott.

4. Csótalpas edények

Teljes formát nem találtunk csak törédekeket. A talpak üregesek és általában cilindrikus kiképzésűek. Előfordulnak alacsony-széles és magas-keskeny változatokban (3. kép 10–11, 26; 9. kép 25–27; 15. kép 7–8). Technológiájuk, felületkezelésük finom. Színük barna, krém vagy szürkésfekete.

A kerámia technológiája

A barcái kerámia esetében meggyőződhattünk arról is, hogy indokolt bizonyos technológiai részleteket

(az iszapolást, a soványítást, felületkidolgozást, az égetési eljárásokat) kiemelni, amelyek sajátossá teszik a Körös kultúra ezen leletkörét. Az edények készítéséhez felhasznált agyag egyik jellemzője a magas vasoxid tartalom. Az edények falában szabad szemmel is felismerhető törédek vannak vagy finoman porrá törve keverték az agyagba. A redukciós égetési eljárás és a magas vasoxid tartalom gesztenyebarna, vörösbarna színeket eredményezett. A finom kerámia alapanyaga mindig jól iszapolt. Az agyag soványításához különféle eredetű anyagokat használtak fel. A vastagfalú, durva edények falában rendszerint szerves eredetű anyagok lenyomata látszik. A finomabb minőségű darabokat homokkal soványították. Számtalan esetben az edények alapanyagát vasoxiddal dúsították. A különféle soványító anyagokat gyakran együttesen is használták. A jó minőségű edényeket kiszáradásuk után fényezték ill. polírozták. Ezt a minőségileg változó technológiát a törédek cca. egynegyedénél tapasztaltuk (1. táblázat). A megfelelő módon végzett polírozással az edénykülső bársonyos tapintású és tükröfényes lett. A rosszabb minőségű eljárás viszont utólagosan lepattogzott és matt felületeket eredményezett. A durva, díszítetlen edényeket gyakran elnagyoltan simították le.

Bizonyos kerámiafajtáknál különféle égetési módokat alkalmaztak, bár az edények többsége nem szabályozott kiégetéssel készült. Általában: a belső fekete színű „magot” vékonyabb, barnára, narancs színűre kiégett külső veszi körül. Kisebb számarányban fordulnak elő a teljesen egyszínű keresztmetszetek, pl. fekete, vörös vagy krém színekben attól függően, hogy redukciós vagy oxidációs eljárást alkalmaztak a folyamatban. Sajátos technológia rekonstruálható a gesztenyebarna/vörös/fekete és fekete/vörösbarna/fekete színű keresztmetszetekből. Vagyis, ha az erősebb hőfokú kiégetést a légtér hosszabb-rövidebb ideig tartó lefojtása váltja fel, az edény felületén lévő vörös vasoxid vegyileg fokozatosan átalakul fekete színűvé, újabb felületi árnyalatot vagy eltérő szint kölcsönözve a korábban jól kiégett edényfalnak (1. táblázat-Table 1).

A technológiai sajátosságok mellett kitérünk a különféle színű, minőségű és díszítésű törédek részletesebb leírására, amit táblázatban foglaltunk össze (1. táblázat). A lehetséges esetekben utalunk arra, hogy milyen a törédek görbülete vagy milyen konkrét formával hozhatók összefüggésbe.

A barna kerámia

Egészen világos, szürkés, vöröses és gesztenyés árnyalatokban fordul elő. Az edénytörédek zöme, cca. 75% -a sorolható ide. A jó minőségű törédek polírozottak vagy finoman lesimított felületűek. Némely, karcolt, becsipett vagy barbotinos díszű felületet utólagos polírozással „finomítottak”. A bevonatos („slipped”) technológia alkalmazására utalnak olyan törédek, melyeknek felületét finom iszapolású, soványítás nélküli, vasoxiddal dúsított, polírozott

1. táblázat: Dévaványa–Barcói kishalom. A kerámiatörédek eloszlása szín és díszítés szerint
 Table 1.: Dévaványa–Barcói kishalom. Scattering of ceramic fragments according to surface colour and decoration

	krém/ cream surf.	barna/brown			vörös/ reddish	narancs/ orange	szürke/gray		fekete/ black	vörös/ red	összesen
		szürkés/ grays	világos/ light	gesztenyés/ maroon			világos szürke/light gray	sötétszür- ke/ dark gray			
<i>finom/fine</i>											
polírozott/burnished	6	38	71	41	7	29	40	42	13	6	
bevonatos/slipped	2			5							
finoman simított/smoothed	8	8	5	6	2	12	6	5			
polírozott barbotin/ polished lumps		1				2					
polírozott becsípés/ polished pinch		7									
polírozott bekarcolás/ polished incision		3		3				1			365
<i>durva/coarse</i>											
mázolt/smeared barbotin			1			2		1			
kannelálás/channeled barbotin		1									
dudoros barbotin/lumps		6	20		2	5	1		1		
barbotin becsípéssel/ lumps with pinch		1									41
csipett díszítés/pinched		9	8			2					
„kalászminta”/spike orn.		4	11			1					
csipett bordázat/pinched ridge		1									36
ujjbenyomkodás/fingertip impression		4	8								
körömbenyomkodás/ fingernail impression		3	2	3							
függőleges vonalas bekar- colás/vertical incision	1	1	3	3							
mély bevagdolás/deep incisions		1	15	4		1					
bütykök/bosses	1		7			8				1	
„lécek”/ridges		7	1			2					
lesimított/smoothed surface	1		10	3	10	3	18		32		
durva, díszítetlen/coarse ware		603									
összesen/total	18	697	161	68	21	66	65	49	46	7	1198

agyagbevonat borítja. Formákat meghatározni a jobb minőségű töredékekből lehetett. A barna szín minden árnyalata sokféle edénytípuson fellelhető, de leginkább az ún. „S” profilú formákon, a gömbtestű, cilindrikus nyakú edények különféle változatain (1. kép 1, 3–5, 12–15 stb.), a kettőskónikus tálakon (3. kép 26). Itt említjük meg a finom, barna kerámia – tipológiai-ig is – különleges darabját. Az egykoron ún. arcós edényből származó cserép anyaga jól iszapolt, pelyvás soványítású és szürkés-barnás foltos felülete finoman simított. A szokatlanul magas, enyhén cilindrikus nyakon erősen sematikus női felsőtestet örökítettek meg (7. kép 1). A szemet alig látható vízszintes bekarcolással, a száját enyhe befúrással jelezték. Az ábrázolás nemi jellegére 2 apró, hegyes dudor utal. A fej és a törzs egyéb részleteit nem jelölték. Az erősen hiányos arc és test megjelenítése jól ismert a Körös kultúra figurális ábrázolásairól (RACZKY 1979–1980, 5–23). A barcái töredék hiányzó részén, az edényhason továbbá antropológiai részletek is elképzelhetők. E töredékből nem derül ki, hogy a magasított nyakhoz milyen alsó rész kapcsolódott, de gömbös vagy kettőskónikus egyaránt feltételezhető (13. kép 5).

A teljes kerámiamentiség felét alkotják a díszítetlen durva, egyenetlen felületű barna töredékek. Néhány kivételtől eltekintve (4. kép 4, 12–14; 6. kép 11), konkrét típushoz nem köthetők, többségük formailag meg nem határozható. A durva kerámián az alábbi díszítéseket találtuk:

- barbotin, rátett, felkent és kannelurás változatban (9. kép 12–16, 18; 10. kép 2, 10; 7. kép 3). A rátett apró barbotin és a körömbecsípés egymással kombinálva is megtalálható (7. kép 7),
  - körömbecsípések, rendszer nélkül, kalászmotívumot vagy függőleges sorokat alkotva (4. kép 1, 7, 8; 5. kép 2; 8. kép 19; 9. kép 11).
- A barcái leletanyagban mindkét díszítés azonos arányban fordul elő.
- ujjheggyel vagy körömmel benyomkodott felületek (5. kép 4; 8. kép 16; 10. kép 1),
  - bekarcolások, közöttük vannak ferde, függőleges, „V”-alakú vonalas díszítések, hálóminták vagy a felületet rendszertelenül kitöltő vonalak (2. kép 14–15; 3. kép 1, 22, 31; 7. kép 4, 9), néha polírozott darabok is előfordulnak,
  - mély behuzgálások, tüzelések (4. kép 6; 7. kép 6; 9. kép 14; 10. kép 5, 9).

A leletanyagban e két utóbbi díszítésnek a számottevő előfordulását a durva, barna kerámián tapasztaltuk. A tárgyalt díszítések félgömbös edényekhez, alacsony, cilindrikus nyakú, gömbtestű formákhoz vagy széles, mély tálakhoz voltak kapcsolhatók.

A szürke kerámia

A barna kerámia után, lényegesen alacsonyabb számarányban, cca. 12% körül fordult elő. Az egyszerű (szürke) keresztmetszetű edényfalakból megállapítható, hogy az egyik változatát közepes tűznél

folyamatosan lefojtott légterben állították elő. A másikat az erőteljesebb kiégetést megszakító hirtelen lefojtással nyerték.

A szürke edények soványító anyaga rendszerint homok, amit nem ritkán olyan nagy mennyiségben kevertek az agyagba, hogy az edények felülete csillogó a sűrű kvarcit szemcséktől. A finom edények felülete polírozott vagy jól lesimított. Egy db bekarcolt hálómintás töredéktől eltekintve (7. kép 21) más díszítés nem fordult elő. A finom, szürke töredékeket behúzott, tagolt peremű formákkal, „S” profilú edényekkel (1. kép 23; 1. kép 7; 3. kép 12–13; 6. kép 12–14), kettőskónikus oldalakkal (2. kép 11), tömör vagy talpgyűrűs aljakkal (3. kép 27–28), kihajló egyenes peremekkel (7. kép 21), kettőskónikus és félgömbös tálakkal (8. kép 2–3, 7) hozhattuk összefüggésbe.

A szürke, durva töredékek felülete elnagyoltan simított. Szerves anyaggal soványítottak. Az edényfalak vastagságából arra lehet következtetni, hogy nagyméretű edényekből származó töredékek. Egyéb díszítés ritkán fordul elő rajtuk. Díszítéstechnikáját és mintázatát tekintve egyedi annak a tároló edénynek a darabja, amelyen körömbecsípéssel függőleges bordasorokat ill. árkokat alakítottak ki (7. kép 8).

Narancs színű edények

Az erős, oxidált kiégetés következtében a külső felületük a narancs színéhez hasonlítható árnyalatot kapott. A töredékek mennyisége és minősége is arra enged következtetni, hogy nem véletlenszerű, hanem tendenciózus kiégetésről van szó. Gyakoriságuk a barna és szürke kerámiáét követte. Szervetlen vagy növényi eredetű anyaggal soványítottak. Az edényfalak nem átégettek.

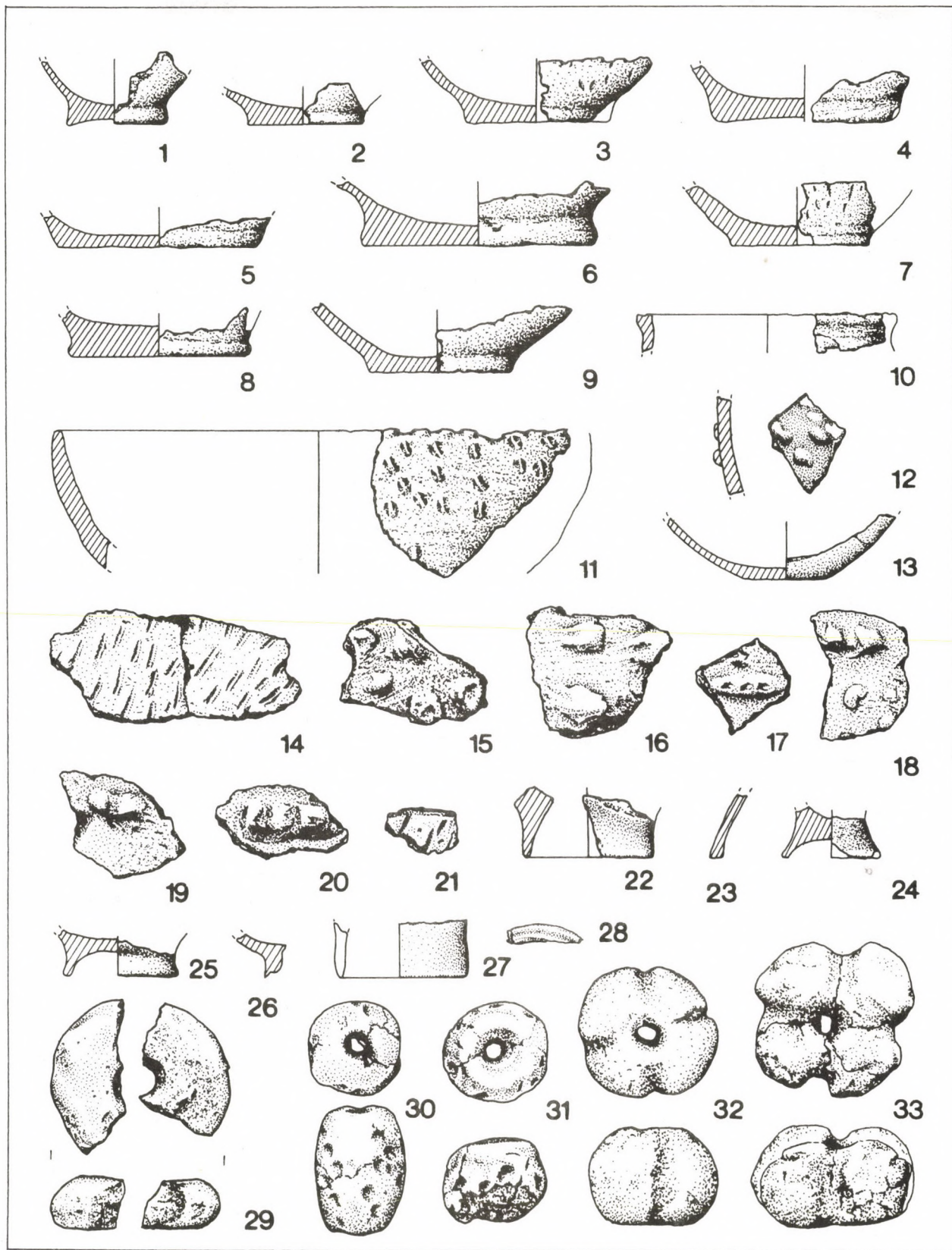
Finom változatai polírozottak vagy simítottak. Ezek gyakrabban fordulnak elő a durva minőségű (barbotinnal, becsípéssel, bütykökkel és bordákkal díszített) daraboknál.

A narancs színűre kiégetett felületeket egyenes peremű tálaknál (1. kép 8), gömbtestű, cilindrikus nyakú fazekaknál (1. kép 11; 2. kép 5; 8. kép 9) és néhány aljnál (1. kép 18; 3. kép 2, 5) figyeltük meg.

Világos (krém) színű kerámia

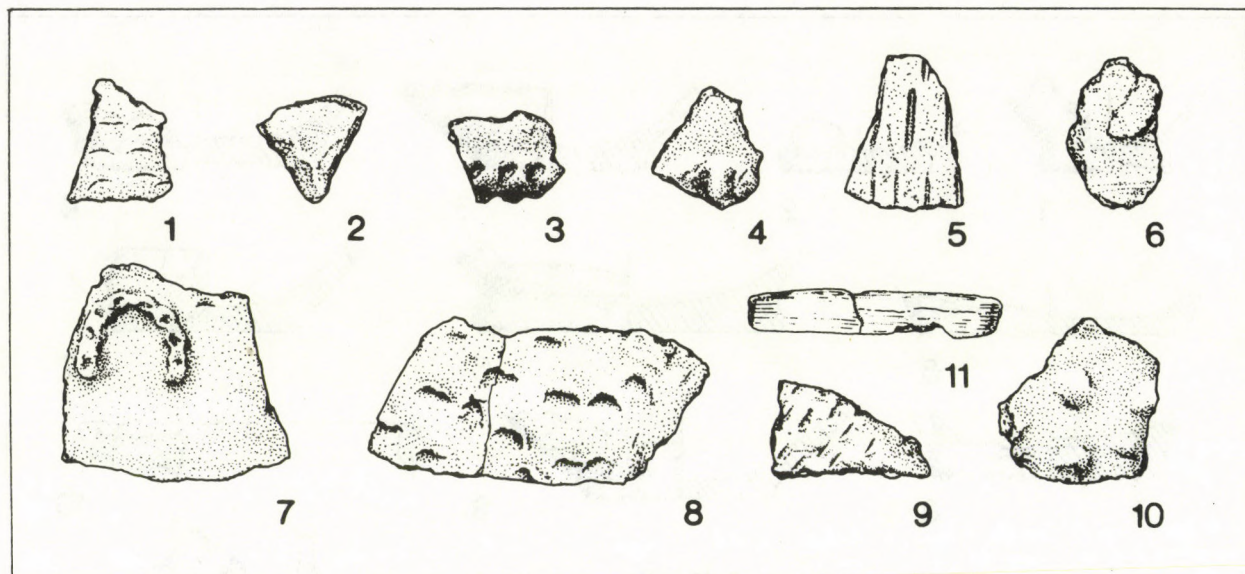
Az alacsony hőfokú, oxidált kiégetéssel az edények színe világos maradt. A krém színű vagy drappos árnyalatú töredékek felülete polírozott vagy jól elsimított. 2 db különböző tálból származó cserépen vékony rétegű, világos színű, polírozott, „porcelán szerű” bevonat nyomai láthatók (1. kép 2; 8. kép 1). A bevonat polírozása igen rossz minőségű és erősen lekopott mindkét esetben.

A krém színű töredékekből nagyon kevés fordult elő a barcái leletanyagban. Formailag néhányat lehetett meghatározni, magasított csótalpas edények – kettőskónikus – vagy alacsony, cilindrikus nyakú, gömbtestű formák részeinek.

9. kép Dévaványa–Barcéi kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)

Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

10. kép Dévaványa–Barcái kishalom. A Körös kultúra fiatalabb szakaszának leletei (1:4)

Fig. 3. Late Körös (Protovinča) finds

A fekete kerámia

Fekete felületet kétféle eljárással állítottak elő, attól függően, hogy miként alkalmazták a redukciót, azaz a légtér lefojtását. Bizonyos edények előállításánál, ez folyamatos lehetett, míg másoknál a kiégetés végső szakaszát jelentette.

Az edények anyaga általában magas homok tartalmú, de vannak olyan töredékek is, melyeknek falában durván összetört vasoxid látható. Itt fordulnak elő a legvékonyabb (3–4 mm vastag) és a legtömörebb edényfalak. A finom kerámia általában jól polírozott, ezt gyakran az edény külső-belső falán egyaránt alkalmazták. Többnek a fala tükörfényes, csillogó. A barcái leletanyagban a fekete edények jó minőségű változatokban készültek. Töredékeiket tömör talpakkal, talpgyűrűs és gömbtestű formával vagy (jellegzetes ívelést nem mutató) oldalakkal lehetett azonosítani (3. kép 27–28), többségük tipológiailag nem értékelhető.

A redukciós eljárás alkalmazását durva minőségű edényeknél is megfigyelhettük, mély vonalakkal bekarcolt vagy plasztikus barbotinnal díszített felületeken egyaránt (8. kép 21; 9. kép 12).

A vörös kerámia

Az előfordulása a legminimálisabb volt. Előállításában számtalan szándékos mozzanat figyelhető meg: az agyag kezelésétől kezdve, a nagyon finom polírozáson át, a kiégetésig. A vörös edények anyaga jól iszapolt agyag. Szervetlen vagy homokos soványításúak. Jó minőségben kívül-belül polírozottak. Az edényfalak félig, de inkább teljesen átégettek. Egész formát vagy profilt nem találtunk, csak kihajló egyenes peremet, néhány konvex ívű oldalt vagy lapos aljat. Formai rekonstrukcióra egyetlen töredék volt alkalmas: a

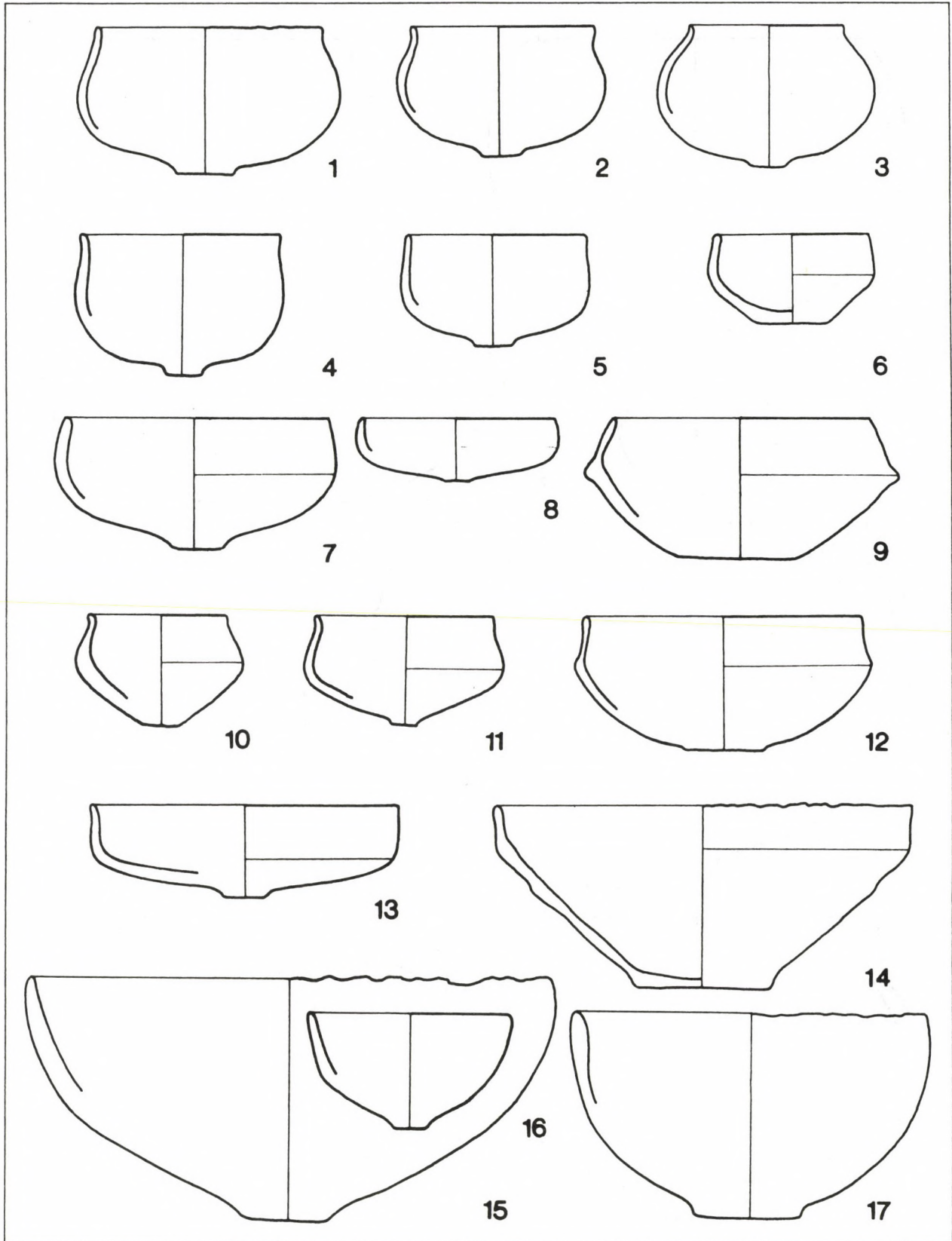
gyűrűszerűen kiképzett aljhoz ovális felsőtest kapcsolódása rajzolódott ki (a lehetséges változatokban: 9. kép 1; 14. kép 5–6).

Egyéb leletek

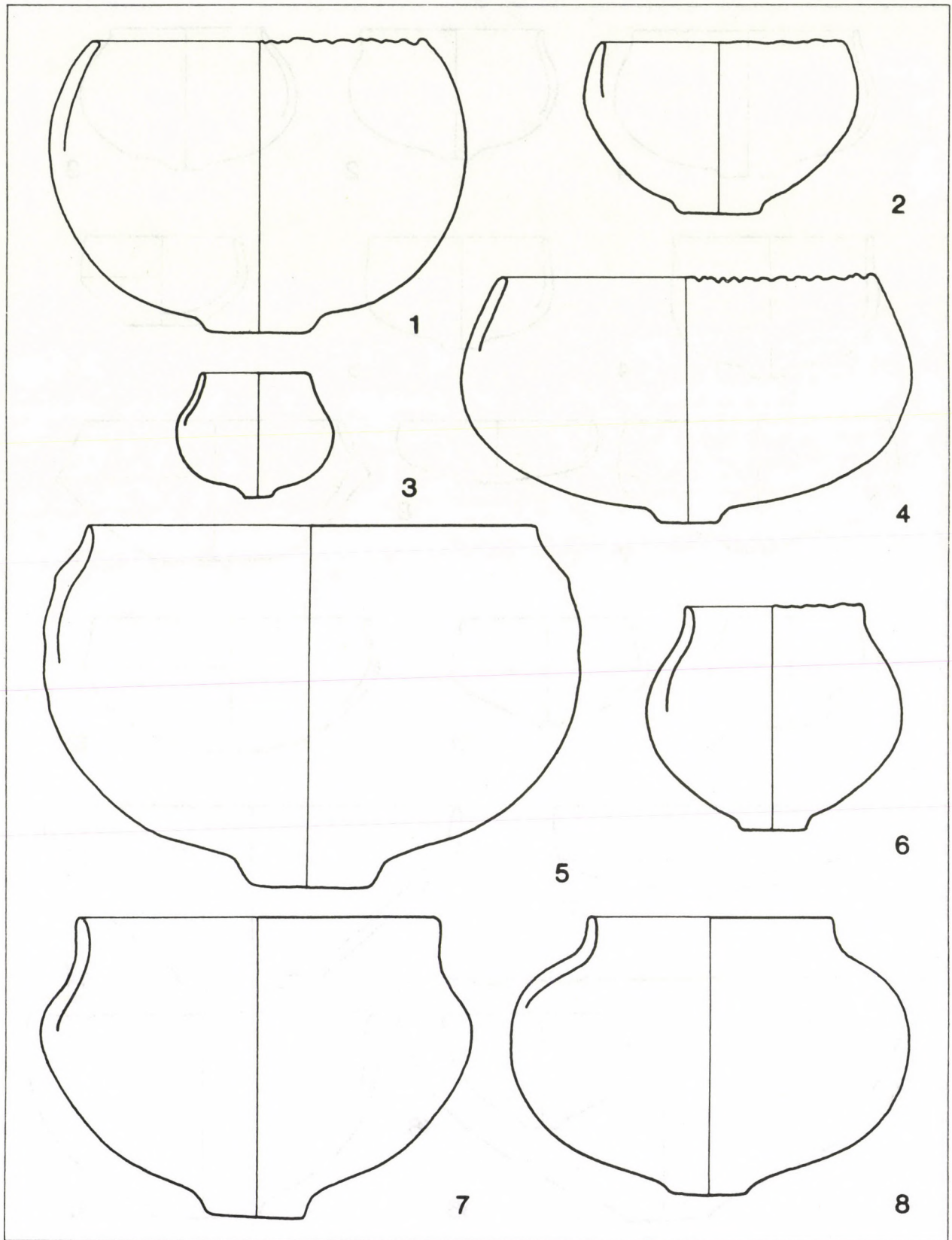
Karperec töredéke (3. kép 29). Ovális keresztmetsetű, anyaga finom iszapolású agyag, világosbarna égett ki. „Oltár”-lábazat töredéke (3. kép 30). Anyaga a szerves soványítású, durva szürkésbarna edényekével megegyező. *Agyagnehezékek* (9. kép 29–33). Nagy számban és különféle alakzatban: kúposra, hengeresre, laposra vagy „paradicsom”-alakúra megformálva fordulnak elő. *Lemez töredéke* (9. kép 28), vadkanagyarból hasított. *Csontszközök* (10. kép 11), állati bordából készültek, csiszoltak, lekerekített végűek, használatból eredő nyomokkal.

Végezetül, szólnunk kell még a településen feltárt csontvázról. Az ásató a felszíntől számított 60 cm-es mélységben találta meg. Az idevonatkozó dokumentáció hiányában nem tudjuk hol és milyen településségekkel összefüggésben temették el. Az előzetes jelentés csupán ÉK–DNy-i tájolású, hátonfekvő, nyújtott rítusú, melléklet nélküli csontvázról tesz említést. A kis méretű szemégtöredékből és a nyújtott elhelyezésből feltételezhető, hogy önálló sírban fekdühetett. Sem a rítus, sem a temetés módja ilyen formán nem jellemző a Körös kultúra általános temetkezési szokásaira (TROGMAYER 1969, 5. 15; RACZKY 1988, 12–26). A lelet leírását és antropológiai értékelését Zoffmann Zsuzsanna végezte el.

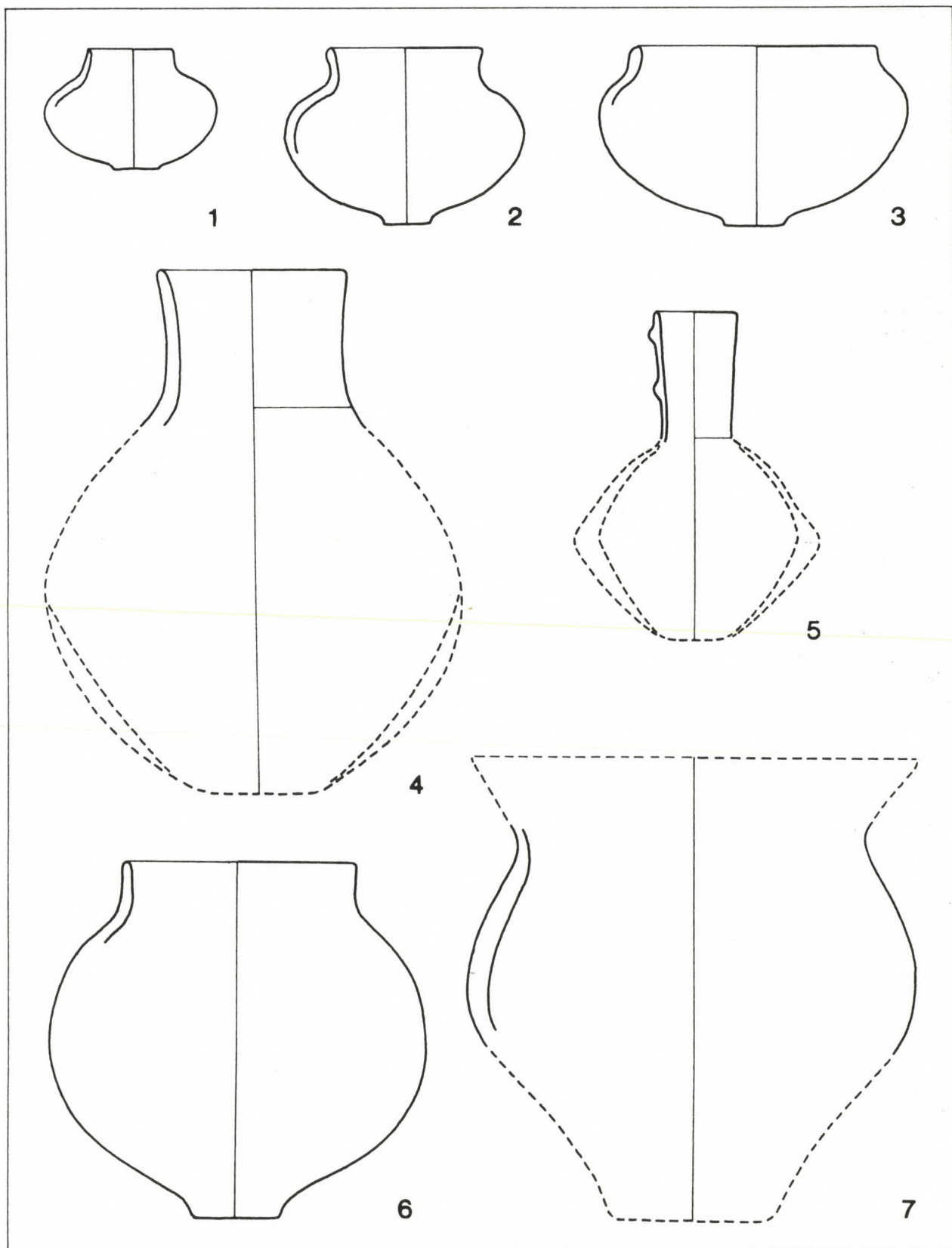
A begyűjtött leletek között kisszámú állatsont volt. Ennek elemzését Vörös István készítette.

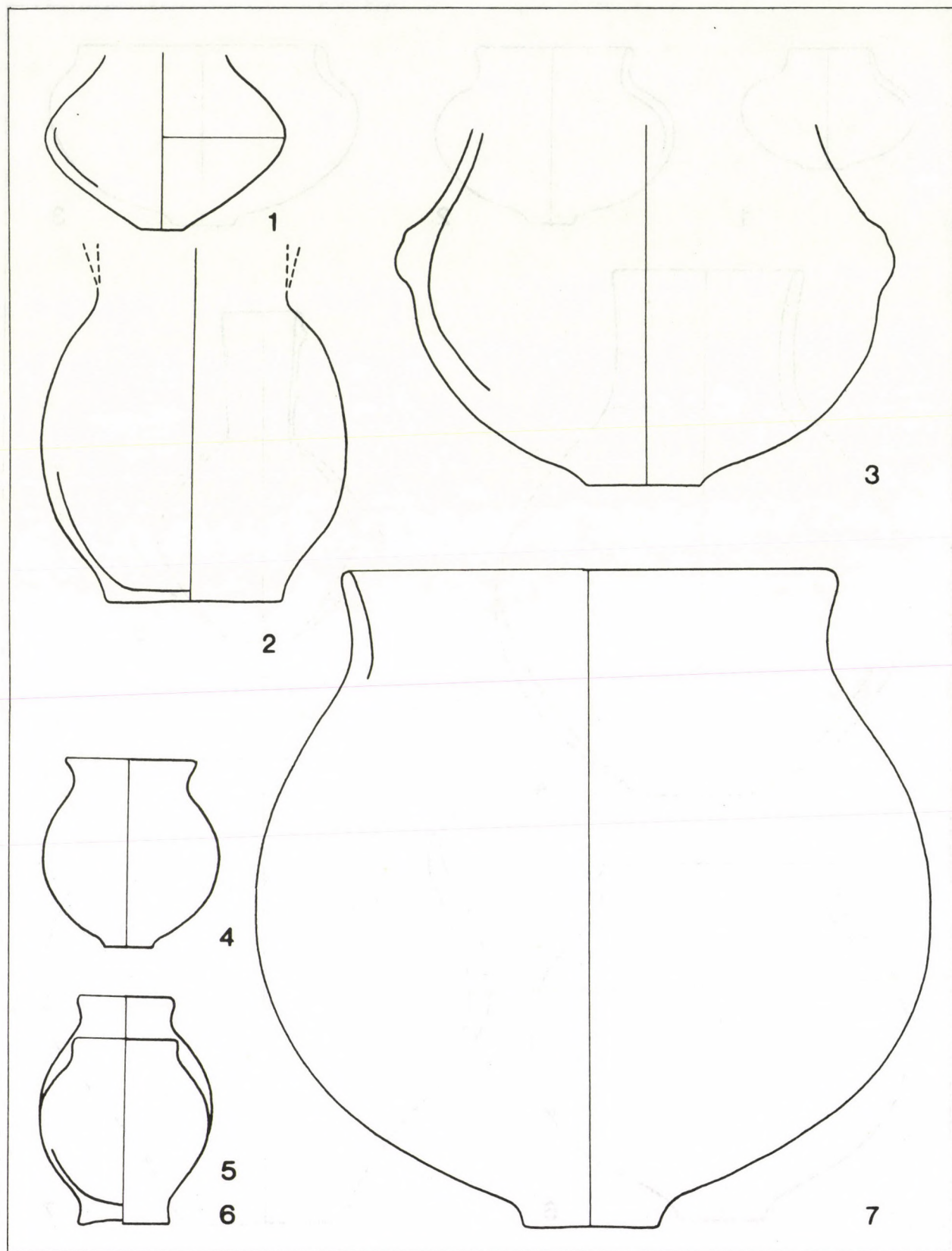
11. kép Déaványa-Barcói kishalom. Kerámia rekonstrukció
Fig. 11. Example of different shape of pots

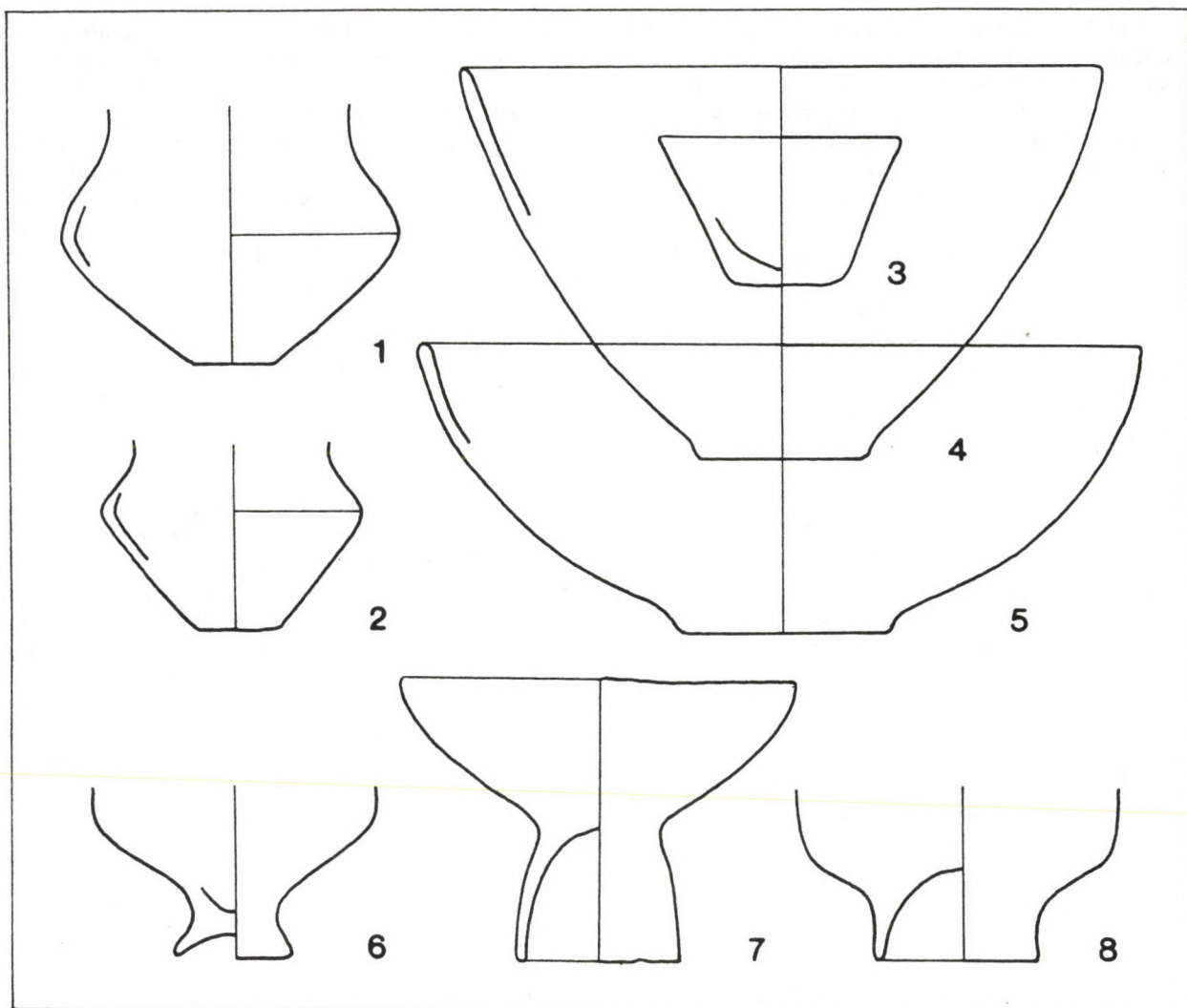
12. kép Dévaványa-Barcói kishalom. Kerámia rekonstrukció
 Fig. 11. Example of different shape of pots

13. kép Dévaványa–Barcói kishalom. Kerámia rekonstrukció
 Fig. 11. Example of different shape of pots

14. kép Dévaványa–Barcói kishalom. Kerámia rekonstrukció
Fig. 11. Example of different shape of pots

15. kép Dévaványa–Barcói kishalom. Kerámia rekonstrukció
Fig. 11. Example of different shape of pots

Összegzés

A barcói leletanyagot a feltáró előzetes ásatási jelentésében a Körös kultúra klasszikus fázisából valónak ítélte meg. A részletes áttekintés után vált csak világossá, hogy a település korát módosítani kell. Az emléktanyagban valóban mérvadóak a klasszikus Körös időszak hagyományai, de attól eltérő sajátosságok is meghatározzák. Ezeket a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A kerámia egyik legfontosabb ismertetője a sajátos készítési *technológia*. Az agyag soványítására szerves (növényi eredetű) anyagok mellett homokot és vasoxidot használtak. Alkalmazták a szabályozott redukciós és oxidációs eljárásokat. Ez tapasztalható bizonyos fekete, gesztenyebarna, szürke, vörös és világos (krém) színű edényeknél.

2. Az edényfelületek kidolgozása és díszítése kapcsán több olyan ismertetőjegy is említhető, amely jellegzetessé teszi e leletanyagot. A „tömégárunk” számító

durva (főként barna) kerámián semmilyen díszítést nem találunk. Megtalálhatók a *csípett*, *barbotin* és *karcolt technikák*, vagy a Körösre jellemző módon *durva* felületeken vagy utólagos polírozással finomítva. Előfordulnak az ún. „szatmár”-jellegű *ferde*, *mély behuzgálások*, a *körömbenyomkodások*, az *ujjhegygel* díszített felületek. A *bekarcolt vonalak* technikája és motívumai jellegzetesen Körös típusúak. A finom edények változó minőségben *polírozottak*, némelynek a felülete igen finom, csillogó. Ismert, de ritkán alkalmazott eljárás a bevonat („slip”) készítése. Itt, krém- és gesztenyebarna színű változatai fordulnak elő.

3. A barcói edényformák általában Körös jellemzőkkel rendelkeznek, de számos eltérő vonást is tartalmaznak. A gömbtestű edények peremvégződése megvastagodnak vagy profiláltakká válnak. Az alacsony széles edényszájak mellett megjelennek a magas, hengeres vagy cilindrikus edénnyakak, a *vinca*-jellegű profilok, a *kettőskónikus formák* (főként tálak) és a *csőtálpas edények*.

Az említett technológiai, díszítési és formai sajátosságokban a Körös kultúra hagyományai és az „innovatív” elemek egymással ötvöződve jelennek meg. A kutatás az ilyen „kevert” leletegyütteseket a Körös kultúra legfiatalabb emlékének vagy Protovinča-korúnak határozza meg. Mindkét elnevezés elvileg a kultúra fejlődésének végső szakaszaira vonatkozik, de különböző elméleti megfontolások alapján, eltérően magyarázza szerepét és relatív kronológiai helyzetét az alföldi, délkelet-európai, balkáni kulturális folyamatokban. Az egyik értelmezés szerint a Körös-Maros vidéki „kevert” leletegyüttesek kapcsolatban vannak a Vinča kultúra kialakulásával. Ezek a protovinča fázisú, késő Körös telepeken helyben is létrejöttek a Vinča kultúra kialakulásához vezető feltételek. Nem kizárt, hogy ezt az átalakulási folyamatot ismétlődő délkelet-európai hatások indították el, melyeknek következményei később, a Vinča A időszaktól érvényesülnek erőteljesebben. A Vinča kultúra lokális eredetét az bizonyítja, hogy az ún. protovinča típusok Körös-Starcevo leletegyüttesekben találhatók, korábbiak a tradicionális Vinča A formáknál, s nemcsak a Körös legkésőbbi, hanem annál korábbi időszakasaiban is előfordulnak (MAKKAY 1969, 25; *ibid.*, 1982, 26–31; *ibid.*, 1990, 113–122; TROGMAYER 1991, 73–76; *ibid.*, 1994, 9–11).

A protovinča probléma értelmezésének más megközelítése van Kalicz Nándor és Raczyk Pál mun-

káiban. Ők a Körös kultúra kései leletegyütteseiben előforduló bikonikus formákat, a profilált peremeket, a „Schlickwurf” technikát, a besímított díszeket, a fekete fényezett kerámiát idegen eredetűnek, előzmény nélkülinek tartják. Az említett sajátosságok a délkelet-európai, balkáni régió hatásaiként jutnak el ide, már a kialakult Vinča A időszak folyamán. Maroslele–Pana 3. gödör, Dévaványa–Atyaszeg–Öcsöd–Kiritó leletanyagaival nem a Vinča kultúra kialakulása, hanem egyidejűsége bizonyítható. Az általuk felvázolt fejlődésben a Körös kultúra a középső neolitikum elején még kora neolitikus hagyományokat folytatva él, míg a vele szomszédos területeken idegen, új kultúrák jelennek meg (RACZYK 1983, 161–194; 1988, 27–29; 1992, 147–149; KALICZ 1985, 21–51; 1991, 133–147; 1994, 67–77).

A különböző vélemények ellenére a protovinča probléma maradt. Továbbra sincs egyértelmű válasz arra, miként értékeljük genetikailag és időrendileg a Körös–Vinča-jellegű előfordulást. A barcói leletanyag tanulságai sem elegendők erre. Lényegyet kifejező megállapítást tett a Vinča kultúra szakértője J. Chapman: a Vinča kultúra számos jellegzetességéről, mint amilyen a kettőskónikuság, a kanelurozás, a fekete kerámia, a polírozás-fényezés, lehetetlen eldönteni, hogy előzményei vagy másolatai az eredeti Vinča formáknak (CHAPMAN 1981, 35).

IRODALOM

- CHAPMAN 1981 J. CHAPMAN, *The Vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society*. BAR International Series 117 (I–II). Oxford 1981.
- ECSEDY 1972 I. ECSEDY, *Dévaványa, Réhelyi gát (Bericht)*. MittArchInst 3 (1972), 153–154.
- ECSEDY—KOVÁCS—MARÁZ—TORMA 1982 I. ECSEDY—L. KOVÁCS—B. MARÁZ—I. TORMA, *Békés Megye Régészeti Topográfiaja. A szeghalmi Járás. Magyarország Régészeti Topográfiaja 6*. Budapest 1982.
- FLETCHER—HEYWORTH 1987 W. FLETCHER—M. P. HEYWORTH, *The quantification of vessel fragments*. BAR British Series 167, 1987, 35–36.
- GARASANIN 1984 M. GARASANIN, *Vinča und die Vinča-Kultur im Neolitikum Südosteuropas. In: Vinča u praistoriji i srednjem veku*. Beograd 1984.
- GARDIN 1967 J. C. GARDIN, *Methods for the descriptive analysis of archaeological material*. American Antiquity 32.1 (1967) 13–30.
- GOLDMAN 1991 GY. GOLDMAN, *A Körös kultúra késői szakaszának időrendjéről Dévaványa–Réhely leletei alapján*. ArchÉrt 118 (1991) 33–45.
- KALICZ 1985 N. KALICZ, *On the chronological Problems of the Neolithic and Copper Age in Hungary*. MittArchInst 14 (1985) 21–51.
- KALICZ 1991 N. KALICZ, *Die nördlichen Nachbarn der frühen Vinča-Kultur*. In: Collection of Papers devoted to Academician Alojz Benac Ed. B. Čović, Sarajevo 1991, 133–147.
- KALICZ 1994 N. KALICZ, *A dunántúli (közép-európai) vonaldíszes kerámia legidősebb leletei és a korai Vinča kultúra*. In: Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer. Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Szeged 1994, 67–77.
- KUTZIÁN 1944 I. KUTZIÁN, *A Körös kultúra*. DissPan II/23, Budapest 1944, 1947.

- LOSITS 1983 F. LOSITS, *Dévaványa–Barcói kishalom*. RégFüz.I.Ser. 1. No. 36 (1983) 11.
- MAKKAY 1965 J. MAKKAY, *Die wichtigsten Fragen der Körös-Starčevo-Periode*. AASzeg 8 (1965) 3–18.
- MAKKAY 1969 J. MAKKAY, *Zur Geschichte der Erforschung der Körös-Starčevo-Kultur und einigen ihren wichtigsten Probleme*. Acta ArchHung 21 (1969) 13–31.
- MAKKAY 1982 J. MAKKAY, *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Az időrend és a népi azonosság kérdései*. Budapest 1982.
- MAKKAY 1984 J. MAKKAY, *Chronological links between Neolithic cultures of Thessaly and the Middle Danube Region*. Acta ArchHung 36 (1984) 21–28.
- MAKKAY 1990 J. MAKKAY, *The protovinča problem-as seen from the northernmost frontier. In: Vinča and its World*. Beograd 1990, 113–122.
- ORTON 1982 C. ORTON, *Mathematics in Archaeology*. Cambridge 1982.
- RACZKY 1983 P. RACZKY, *A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tisza-vidéken*. ArchÉrt 109 (1983) 161–194.
- RACZKY 1988 P. RACZKY, *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum és a rézkor időszakában*. Budapest 1988.
- RACZKY 1989 P. RACZKY, *Chronological Framework of the Early and Middle Neolithic in the Tisza Region. In: Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*. Varia ArchHung 2 (1989) 233–251.
- RACZKY 1992 P. RACZKY, *The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča Complex (New Archaeological Evidences for the Relations)*. Balcanica 23 (1992) 147–165.
- TROGMAYER 1964 O. TROGMAYER, *Megjegyzések a Körös csoport relatív időrendjéhez*. ArchÉrt 91 (1964) 67–84.
- TROGMAYER 1969 O. TROGMAYER, *Die Bestattungen der Körös-Gruppe*. MFMÉ 1969: 2, 5–15.
- TROGMAYER 1991 O. TROGMAYER, *Gedanken über das Randgebiet einer Kultur*. Banatica 11 (1991) 73–76.
- TROGMAYER 1994 O. TROGMAYER, *Zum Geleit*. JAMÉ 1994, 9–11.

LATE KÖRÖS (PROTOVINČA) SETTLEMENT AND BURIAL AT DÉVAVÁNYA–BARCÓI KISHALOM

Extract

An early neolithic site was uncovered at Barcói kishalom (district of Dévaványa) on a smaller scale in 1982.

It resulted some refuse pits containing cultural remains of Late Körös (Protovinča) type, animal bone fragments and skeletal find. Unfortunately, all the drawings and the field diary are lost. Despite this fact, it is worthwhile to examine in detail the occupation remains.

The site is sharply distinguished from the preceding Körös culture on the basis of typology, technology and style. The Barcói ceramic yielded some new features, such as high iron-oxid content in the clay, regular (oxidized or reduced) firing technic that gives cream, gray, maroon, orange, black and red appearance the ceramic. Many of the pieces are well

polished, burnished or slipped (Table 1). Innovations observed in the typology, are as follows: pedestaled-bowls, necked flasks or amphoras, beaded rims, various carinated bowls.

The other part of the material is continued unchanged from earlier Körös phases, including barbotin-, fingernail-fingertip decoration, globular shapes, loom-weights etc.

The only skeletal remain recovered had been buried in a laying position without grave goods, oriented NE-SW.

Changes in the material culture of Körös at this time (which corresponds with Dévaványa–Atyaszeg–Öcsöd–Kiritó–Maroslele–Pana 3. pit in Hungary) are noticeable all over the South-East Europe.